

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לד, תשמ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

יידועם של "המלך המשפט" ו"האל המשפט"*

יחיאל בן-נון (ז"ל)* דן ביידוע של "המלך המשפט" ושל חריגים דומים במקרא והציע להם הסבר¹. אני מבקש לדון במקורו התלמודי של הביטוי ובנוסחאותיהם של הראשונים (מהמאה הי"א ואילך) ולבחון הסבר אחר לתופעה.

למדנו במסכת ברכות יב ע"ג: "ואמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב: כל השנה פולה אדם מתפלל האל הקדוש מלך אוהב צדקה ומשפט חוץ מעשרה ימים שבין ראש השנה ויום הכיפורים שמתפלל המלך הקדוש והמלך המשפט... אמר רב יוסף: האל הקדוש ומלך אוהב צדקה ומשפט. רבה אומר: המלך הקדוש והמלך המשפט. והלכתא פרבה".

ואכן זהו הנוסח שנחקבל בסידוריהן של כל עדות ישראל. ואולם מצויות בידינו עדויות לנוסח אחר. פ"י מינכן לתלמוד גורס (עמ' 276): "כל השנה... האל הקדוש והאל

* [המאמר הגיע לידינו מיד לאחר שיצא הקונטרס שבו מאמרו של בן-נון ז"ל. השהינו מאמר זה, כדי לפרסמו בסמוך לראש השנה וליזה"פ. צינתיים נפטר בן-נון לעולמו. ראה דברים לזכרו בקונטרס הקודם].

1. לשוננו לעם לד (שלא) חשמ"ג, עמ' 3-5.

המשפט... המלך הקדוש והמלך המשפט... אם
אמר האל הקדוש [והאל המשפט]² שנ' ויגבה... רב יוסף
אמ': האל הקדוש והאל המשפט. רבה אמר: המלך
הקדוש והמלך המשפט."

וכן גורסים הרי"ף, הטור (אורח חיים, סימן קיח), שבלי
הלקט ("גרסינן בפרק קמא דברכות..."), ובאותו נוסח הוא
מצטט את רבינו יצחק פאסי³, ספר אבודרהם (שחרית של חול,
תפילת י"ח) ועוד⁴.

מכאן עולה, שמטבע הברכה "המלך המשפט" מקוים מימי
התלמוד ואילך בכל הנוסחאות של התלמוד ובכל נוסחי
התפילה. ויתרה מזאת: בחלק מהנוסחאות של התלמוד נתקיים
מטבע תפילה נוסף "האל המשפט", אף הוא ביידוע הנסמך.
על בעית היידוע בנסמך כבר עמדו חכמי ימי הביניים.
רש"י לברכות יב ע"ב: "המלך המשפט כמו מלך המשפט. כמו
נושאי הארון הברית (יהושע ג, יד) כמו ארון הברית. וכן
המסגרות המכונות (מלכים ב' טז, יז) שהוא כמו מסגרות
המכונות. וכן העמק הפגרים (ירמיהו לא, יא) כמו עמק
הפגרים."

2. תוספת גיליון, בכתב היד.

3. מהדורת ש' באפער, וילנה תרמ"ז, עמ' 286.

4. אבודרהם והטור מביאים את דברי רבנו יחיאל בן הרא"ש, שתמה
על חתימת הברכה "מלך, אוהב צדקה ומשפט" וישרה בעיניו השמועה
שפורובנצא אין אומרים "מלך", ויותר נחה דעתו, משמצא במחזור ויטר
"הכי גרסינן בפ"ק דברכות... האל המשפט". הוא מעיד, שנשא ונתן לפני
אביו, ושאביו קיבל את דבריו.

ואף ר' יונה אבן ג'נאח פותב גמפר הרקמה: "יש שמודיעים (=מיידעים) הסמוך והסמוך אליו, פאמרו קח את פוס היין החמה, שתי העבותות הזהב... והמנהג הזה נהגו רבותינו ז"ל באמרם בתפילה בזמן מיוחד: ברוך... המלך המשפט" ⁵. ובכן, שניהם סבורים, שהידוע פאן הוא על דרך הדוגמאות החריגות שבמקרא. והנה מצאתי במחזור ויטרי תשובה בשם רש"י, שפה הוא מציע הספר לתופעה, ומשום חשיבותה, אביאנה פלשונה: "והמלך המשפט שהוקשה בה, שהיה לנו לומר מלך המשפט, גם אני הוקשיתי בה שנים רבות. ואו' לבי שהגרסני' לפי מרוצתם שגו בגירסתם המלך הקדוש המלך המשפט; אך שלא לשנות מנהג ראשונים יש לסמוך על כמה מקראות שדברו פלשון הזה. נושאי הארון הברית... יתן חביבי ליפו וימצא הרפה לעזרה. שלמה בר יצחק" ⁶.

ותשובה זו נמצאת אף בסידור רש"י בשינויי נוסח קלים, ואביא רק את המשפט העיקרי: "...ונראה לי שהגרסנים לפי מרוצתם שגורים להרגיל בגירסתן המלך המשפט...". ⁷

5. הוצאת מ' וילנסקי (מהדורה שנייה, ד' טנא), ירושלים תשפ"ד, שער לו (עמ' שעה).

6. ש' הורוויץ, מחזור ויטרי לרבנו שמחה, נירנברג חרס"ג, עמ' 345.

7. י' פריימאן, סדור רש"י, ברלין תרע"ב (ירושלים תשנ"ג), עמ' 66.

[ועל כך העירונו ד"ר נתן מארק מיד עם פרסום מאמרו של י' בן-נון ז"ל. הוא הופיר את הדברים בשם תשובות רש"י, מהר"י אלפנצייך, ניו-יורק תש"ג, עמ' 12, כמובא ב"היכל רש"י" לי' אבינרי ז"ל, פרך ג.]

הספרו של רש"י מפליא בפשטותו: "המלך המשפט" נטבע ביידוע פפול על דרך "האל הקדוש" הסמוך לו, כלומר 'זיווג מלות' לפנינו (פלשון ר' יונה אבן ג'נאח⁸), או 'ג'רר' תחפירי. אולם אין ליחס את ה'שגיאה', שצמחה בשגרת הלשון, ללומדי התלמוד; שכן לא נמצא עד היום נוסח אחר לא בתלמוד ומפרשיו ולא בנוסחי התפילה של כל עדות ישראל. מידי חכמי התלמוד יצאה "שגגה" זו, ממש כמו " [סופה] ... ושחמתה מרובה מצילתה פסולה" (סופה א, א) וכ"ו⁹.

הספר זה נמצא מחוזק ע"י הגרסה "האל המשפט", שהבאנו לעיל, משום שעתה יש לפנינו ג'רר פפול ביידוע:

האל הקדוש ← (בעשי"ת) המלך הקדוש.
האל המשפט ← (בעשי"ת) המלך המשפט.

ונסיים בדבריו של "שבלי הלקט": "ויש תמהין על לשון המלך המשפט שהיה לו לומר מלך המשפט, דבשלמא המלך הקדוש מסתברא שפיר המלך שהוא הקדוש, אבל המלך המשפט אין לומר המלך שהוא המשפט. ומפרשים, כי אגב שיטפא דגמרא איתמר הכי פדקאמר המלך הקדוש הכי אמר המלך המשפט וה"ה דהמלך יתירה הוא ... ורפנו שלמה ז"ל פ"י שמצינו פיוצא בזה ויעש את המסגרות המכונות ... וה"ה הראשונה לייחד הדבור בשתי תיבות⁹.

שני פירושים הובאו בדבריו: הראשון זיהה לזה שהציע

8. שם, עמ' פג-פד.

9. שם (לעיל, הערה 3).

רש"י ב"תשובתו, והשני קצר ומעורפל. האם אף הוא נתפנן להסבר מעין זה של יחיאל בן-נון, שהיידוע הפפול הוא "יידוע מייחד" ¹⁰?

לסיפום: לא נראה לי ההסבר הקושר את היידוע במטבע הברכה התלמודי בדוגמאות החריגות שבמקרא. לא זו בלבד שאין פיוצא באלה בספרות חז"ל, אלא אדרבה לשון חז"ל מרבה לידע את הלנאי, ולא את השם, על-דרך "פנסת הגדולה", כאילו היה זה מבנה סמיכות! אני מעדיף אפוא את הסברו של רש"י.

10. כלשון בן-נון, שם, עמ' 5 למעלה.

אורה (רודריג) שרצנלד

טאבו, מנות ולשונות אָקל בספרדית-היהודית

נר לנשמח סבי וטבתי
יהודה ואידה רודריג

תחום לשוני עדין וטעון רגשות הוא המנות וכל הקשור בו. בלשונות רבות נחשב נושא זה בבחינת טאבו. מלים ישירות המתארות את המנות וכל הכרוך בו מוחלפות במלים כלליות יותר, במלים סתמיות אחרות, שאינן מעוררות אותם רגשות חרדה סתומים מפני המנות. ההימנעות מן השימוש הישיר במלות הטאבו האסורות איסור חברתי מעידה על החשש מפני